

МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТЕН ХАНДЫРЫЛГАЛЫГ НИИТИ ӨӨРЕДИЛГЕНИН
АЛБАН ЧЕРИ

«ӨВҮР КОЖУУННУН ШАРЫЙ-ООЛ ВЛАДИМИР ЧАКТАР-ООЛОВИЧ АТТЫГ
ЧАА-СУУР МУНИЦИПАЛДЫГ НИИТИ БИЛИГ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ»

«ЧӨПШЭЭРЭЭН»

«Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч.
аттыг Чаа-Суур муниципалдыг
ниити билиг ортумак школазының
директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы

Хоккок/Донгак Ч.Д./

Протокол № 1, 30.08.2023 ч.

«БАДЫЛААН»

«Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч.
аттыг Чаа-Суур муниципалдыг
ниити билиг ортумак школазының
директорунун дужаалы-биле бадылаан

/Комбуй-оол А.В./

Дужаал № 168, 31.08.2023 ч.

КИЧЭЭЛДЕН ДАШКААР ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫ

«УЛУСЧУ УЖУРЛАР»

(Программа внеурочной деятельности по предмету

«Народная педагогика»)

Программаның ады: «Улусчу ужурлар»

Угланышыкыны: ниити интеллектуалдыг

Класс: 1 Назы-хары: 6-7 хар

Ниити шагы: чылда 33 шак, неделяда 1 шак

Башкызы: Тюлюш Азияна Борисовна

Категориязы: дээди

Программаны, эге школаның Федералдыг куруне стандарттарынын бадылаан Россия
Федерациязынын ооредилге яамызынын 31.05.2021 чылда унгени № 286 доктаалынга
болгаш Федералдыг методкатыжышкыннын 08.04.2015 №1/15 дугаарлыг протоколунга
дууштур кылган.

Улусчу уjurлар». (Народная культура)

Кирилде кезээ.

Бо ажилчын программаны дараазында нормативтиг эрге-хоойлу саавыырларынга даянып кылган:

Федералдыг:

- Федералдыг Хоойлу № 273, 29.12.2013 ч. «Россия Федерациязының Өөредилге Хоойлузунуң дугайында»;
- Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары. Россия Федерациязының 17.12.2010 чылда № 1897 дугаар дужаалы (кол ниити өөредилгениң ФКӨС);
- Эге ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары (Россия Федерациязының Өөредилге яамызының № 286 дугаар 31.05.2021 чылда үнген дужаалы (Эге ниити өөредилгениң ФКӨС дугайында);

Регионалдыг:

- Тыва Республиканың Хоойлузу, 2014 чылдың июнь 21-де № 2556 УХ-I «Тыва Республиканың Өөредилгези»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың март 4-те № 169-д дугаар дужаалы «Тыва Республиканың өөредилгезинге ФКӨС чаа хевирин киирериниң дугайында»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың август 31-де № 8396 дугаар дужаалы «2022-2023 чылда Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге чижек календарьлыг графикти киирериниң дугайында».

Школа талазындан:

- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» уставы;
- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 2023 чылдың август 26-да дужаалы-биле 2023-2024 өөредилге чылында Өөредилге планы;
- 2023-2024 өөредилге чылында 2023 чылдың август 26-да № 168 дугаарлыг дужаал-биле «2023-2024 өөредилге чылында Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» календарь-өөредилге графигин тургузарының дугайында».

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажил-чорудулгазының кол үндезинин тургузуп, ниити өөредилге системазында чаа угланышкын, тускай эртем болуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннуң чаагай чаңчылдары, сагылга-езулалдары, уjurлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп оар салгалдың кижизидилгезиниң депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

Салып турар сорулгалары:

Өөредилге сорулгалы: тыва чоннуң уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чанчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредири;

өөреникчилерниң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннуң чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирип өөредир.

Кижизидилге сорулгазы: улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистин чаагай чаңчылдарына даянып алгаш, келир уениң мөзү- бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер.

Сайзырал сорулгазы: өөреникчилернин угаан-медерелин, чүве шингээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери.

Программаның тургузуу.

Улусчу ужурлар деп эртем 6 системниг программалардан тургустунган:

«Өг-бүлө» (1 класс); «Чаңчылдың чаражы» (2 класс); «Кижиге болгаш бойдус» (3 класс); «Кижиге эш херек» (4 класс); «Бойдус болгаш улусчу ужурлар» (5 класс); «Кижиге – бойдустун дээди чаялгазы» (6 класс).

Шактарнын хуваалдазы.

Ниитизи-биле бирги класска өөредири 33 шак, неделяда 1 шак. Демдек салбас, а чартык чылдап зачет хевиринге түннелди көргүзүг-шингээдилге хевиринге кылып, өөреникчинин демдээ кылдыр салып болур.

Ниити шактарнын санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлар шактары база кирген.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланышкынныг болур. Оларны аян-чорук, көргүзүг-шингээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгалар, аас-чогаал кичээлдери, бойдусче походтар, хайгараалдар кылдыр организаастап, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур.

Экскурсия: төрөөн черинин чараш-каазын магададыр сорулга-биле арыгже, дагларже, хем кыдыынче селгүүстээри; тыва өгнү сонургаттылары, чамдык улусчу ужурларны шингээттирери(суг бажы, ыдык ыяштар, чер-чурт дагыыры), төөгүлүг тураскаалдарны, черлерни эргири.

Ужуражылга: улуг хүндүткелдиг өгбө, тоолчу, ыраажы, чазаныкчы, артист, чурукчу болгаш өске-даа улус-биле ужуражыры.

Эртем харылзаазы: Төрөөн чугаа. Төөгү. Чугаа сайзырадылгазы. Улустун аас-чогаалы. Күш-ажыл кичээли. Чурулга. Хөгжүм кичээли. Долгандыр турур хүрээлел болгаш бойдус кичээли.

Программаны 1-6 класстың уругларына угландыр тургускан.

1-ден 6 класстарга чедир «Улусчу ужурлар», кичээлдер неделяда 1 катап эртер.

Ук кичээлдернин дээшти, оон түннелдери тестилер болгаш анкеталардан база өөреникчилернин чогаадыкчы ажилдарындан көстүп келир.

Түннелинде: Мөзү бүдүштүг, ёзулуг тыва кижини келир үениң салгалындан хевирлеп үндүрер деп төнчү сорулгалыг.

«Өг-бүлө»

(1 класс, 34 шак)

Бирги чылдың кичээлдеринин үндезини өг-бүлө, ажил-агый, төрөөн чер, төрөөн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрөөн чурттун чедимчелиг, сайзыраңгай байдалы,

Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажил-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдырган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодун кызыл күш үндүрүп ажилдап тургаш чедип ал.

Бирги класска уруглар төрөөн сурунун, кожуунун, Тывазының ажил-агыйы, аал коданы, төрөл харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Элээн хөй үени номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры көрдүнгөн.

1 дугаар класстың өөредилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзөр болза таарымчалыг. Ырларны «дыңнаар», «ырлажынар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

1 класс

Өг-бүлө

1. Кирилде кичээл. Ужур деп чүл?
2. Тыва чурту
3. Тывалар деп кымыл ол?

Бистиң өг-бүлөвис

4. Кады торээн кижилер
5. Хунчугеи. Сөзү О. Сувакпиттии, аялгасы М. Нурсаттыы.
6. Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.
7. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.
8. Чоок төрөл улус.

Өг – чурттаар чер

9. Малчыннар өглери.
10. Өг ужурлары.
11. Өгнүң эт-севи.
12. Өг херекселдериниң ужурлары.
13. Тыва өглер. Сөзү А. Даржайыны, аялгасы К. Бегзини..

Бистиң бажыңывыс

14. Бажың дугайында.
15. Бажың – кижилерниң кол эдилели.
16. Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгасы М. Нурсаттыы.

Аал дугайында

17. Аал коданы.
18. Аал ужурлары.
19. Шайывыс. Сөзү Ч. Кара-Күскени, аялгасы А. Тановтуу.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

20. Чурттуң кол ажыл-агыйы.
21. Дузааргакпай. Сөзү Н. Ооржактыы, аялгасы С. Бюрбээни.
22. Инек дугайында. Назы-харын барымдаалап адаары.
23. Шилги бызаам.
24. Сарлык дугайында.
25. Сарлык оглу.
26. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.
27. Аът.
28. Кулунчугаи. Сөзү А. Допчааныы, аялгасы Д. Шактарныы.
29. Теве дугайында.
30. Шээр мал. Назы-хары, аттары.

Найырал дугайында

31. Найырал – үнелиг чүүл.
32. Сайзана.
33. Ойнаал, эжим. Түңнел кичээл.

Бөлүктээшкин бүрүзүнүн уткалары.

Өг-бүлө

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?

Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

Бистиң өг-бүлевис

Өг-бүлө деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлөжип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрөлдөрүн хүндүлөп адаарының ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

Өг – чурттаар чер

Өг – чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өггө тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктөр, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонургуттылары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөрөдери.

Бистиң бажыңывыс

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүдө кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

Аал дугайында

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыр ужурлар. Аал коданын чүгө х үндүлээри.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы

Найырал дугайында

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүгө үрөп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

Бирги классты доосканының түңнелинде алган билиглери:

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлөжип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрөлдөрүн хүндүлөп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөрөнип алыр.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүдө кылыр ажылдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыр ужурлар.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүгө үрөп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва оюннарны(кажык, баг кагары, хурежири, ча адары, тывызыктажыры, кожамыкка

чижери,сайзанактаарын) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалынның дугайында эки билир болур.

Кол литература:

Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар.1-2 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга ному. Тываныңном үндүрер чери. Кызыл.2003

Ажыглаарыңга сүмелеп турар литература:

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. Кызыл. 1994.
4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдеси. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.

Бирги класска кичээлдерниң планнаашкыны

№	Темазы	Шагы
Өг-бүле (3 шак)		
1	Кирилде кезээ.Ужур деп чүл?	1
2	Тыва чурту	1
3	Тывалар деп кымыл ол?	1
Бистиң өг-бүлевис.(5 шак)		
4	Кады торээн кижилер	1
5	Хунчугеи.Сөзү О. Сувакпипттии, аялгазы М. Нурсаттыы.	1
6	Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.	1
7	Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.	1
8	Чоок торел улус.	1
Өг – чурттаар чер.(5 шак)		
9	Малчыннар өглери.	1
10	Өг ужурлары.	1
11	Өгнүң эт-севи.	1
12	Өг херекселдериниң ужурлары.	1
13	Тыва өглер. Сөзү А. Даржсайныы, аялгазы К.Бегзинии.	1
Бистиң бажыңывыс (3 шак)		
14	Бажың дугайында.	1
15	Бажың – кижилерниң кол эдилели.	1
16	Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.	1
Аал дугайында (3шак)		
17	Аал коданы.	1

18	Аал ужурлары.	1
19	Шайывыс. Сөзү Ч.Кара-Күскенин, аялгазы А.Тановтуу.	1
Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү (11шак)		
20	Чурттуң кол ажыл-агыйы.	1
21	Дузааргакнай. СөзүН. Ооржактыы, аялгазы С.Бюрбээнин.	1
22	Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.	1
23	Шилги бызаам.	1
24	Сарлык дугайында.	1
25	Сарлык оглу.	1
26	Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.	1
27	Аът.	1
28	Кулунчугаи. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.	1
29	Теве дугайында.	1
30	Шээр мал. Назы-хары, аттары.	1
Найырал дугайында (4 шак)		
31	Найырал – үнелиг чуул.	1
32	Сайзанаң.	1
33	Ойнаал,эжим.	1
34	Түңнел кичээл.	1

Сургуулдарның даңзызы

№	Ф.И.О. учащихся	Дата рождения	Домашний Адрес
1	Ажы Сайн Амырович	17.12.2016	Ул. Ленина 32 кв 1
2	Даваа Дарияна Айдысовна	02.01.2017	Ул. Гагарина 31
3	Дембирел Айсулина Отсуреновна	21.10.2016	Ул. Гагарина 24
4	Донгак Аймир Буян- Санаевич	24.12.2015	Ул. Гагарина 7 кв 2
5	Кыргыз Ай-Кат Айдыновна	29.08.2016	Ул. Ленина 24 кв 2
6	Кыргыз Ананды Аргамчиевич	13.04.2017	С. Чаа-Суур, ул. Ленина 30 кв 1
7	Седен-Дамбаа Буян- Бадыргы Чечен-оолович	28.10.2016	Ул. Гагарина 8 кв 2
8	Тумат Намдолмаа Александровна	15.03. 2016	Ул. Гагарина 16
9	Тюлюш Айхана Айхановна	07.06.2016	Ул. Ленина 16
10	Тюлюш Айдария Айдыновна	21.02.2017	Ул. Гагарина 9 кв 1
11	Тюлюш Айкат Диигаевна	11.10.2016	Ул. Ленина 42 кв 1
12	Тюлюш Дажы-Далай Кимович	24.05.2016	Ул. Гагарина 31

Пронумеровано и прошнуровано

2 (два) страниц.

« 28 » августа 2023 год.

Директор школы: Д /Комбуй-оол А.В./

